

Zsannamanna

A *zsannamanna* szót szótárakban, tájszótárakban, szólásgyűjteményekben nem találtam meg. Az ÚMTsz. céduleanyagában *zsannamanna* címszó alatt két, *zsannamanna*² 1. *szennamanna* címszó alatt négy adat van följegyezve, s mind a magyar nyelvterület keleti részéről való. (Az ÚMTsz. adataihoz Hosszú Ferenc segítségével jutottam, szívességét itt is megköszönöm.) Magam gyerekkoromból ismerem ezt a kedves hangzású szót a bihari vidékekről. Az ottaniak körében sokhelyt ma is használatos. Tapasztalatom szerint a *zsannamanna* valamivel elterjedtebb szó annál, mint amit a feljegyzett példák száma érzékeltet. Cikkemben további adatokat közlök rá, illetve a szó magyarázatára térek ki.

A *zsannamanna* 'finom, különleges ennivaló, csemege (általában édesség)' jelentéssel a keleti nyelvterületeken többfelé ismert szó. Gyakorta jellemzően gyerekekkel kapcsolatban mondják, s használata többnyire néhány tipikus helyzetre korlátozódik. Ennek megfelelően általában bizonyos frazeológiai kötöttséget mutat: *zsannamannát enni*, *zsannamannát adni valakinek*, *zsannamannával táplálni*, *etetni valakit*.

Több helyen elsősorban a válogatós gyerekeknek mondják, amikor az mindenféle ennivalót visszautasít: "Mit ennél? *Zsannamannát?*"; "Mi kellene neked? *Zsannamanna?*" (Illyés Lászlóné, 60 éves, Csökmő, Hajdú-Bihar m., Hegyesi Sándorné, 34 éves, uo., Bihari Lászlóné, 70 éves, uo., Nagy Sándorné 79 éves, uo. szóbeli közlései). "Majd máskor adok neked *zsannamannát*" (Papp János, 46 éves, Bedő, Hajdú-Bihar m.). Ugyanilyen példát közölt Nagyszalontáról Viski KÁROLY: "mit ehethél? táⁿ *zsannamannát?*" 'képzeletbeli ennivaló' (ÚMTsz.: Nyr. 42: 463). Egy Zilahra való adatközlőm (Viskiné Balogh Mária, 36 éves) szerint ugyanebben a szituációban azt mondják a Szilágyságban is: "Ne adjak tán *zsannamannát?*"

Más beszédhelyzetben — s úgy tűnik, jellemzően nem is a bihari területeken — a *zsannamanna* olyan különleges táplálékot, mindenféle jót jelöl, ami a fejlődést segíti elő: "De szépen fejlődik a baba! Tán *zsannamannával* eteted? (Papp János, Bedő); "Pénészes a gyerek, adtak volna neki *zsannamannát* is, csak fejlődjön"

(Polonkai Mária, 41 éves, Polgár, Hajdú-Bihar m.); "Zsannamannával etetik, hogy táplálják" (Szabó László, 39 éves, Hajdúböszörmény); "Hiába adok neki [gyereknek] zsannamannát, nem hízik" (Rikassy Istvánné, 65 éves, kislétai születésű nyírmihálydi lakos, Szabolcs-Szatmár m.). Az ÚMTsz. gyűjtésében is van egy hasonló példa: "[A baromfit] 3-4 hetes koráig kell jöltartani darával, mert ha "elsasnyúl", adhatnak neki később zsanna-mannát is, csak nem fejlődik" (Balmazújváros, Hajdú-Bihar m.). Ebből a használatból további, elvontabb jelentés is fejlődött: "etetné akár zsannamannával is" 'kényezteti' (Szabó László, Hajdúböszörmény); "zsannamannával táplálták" 'kényeztették, üvegbúra alatt tartották, tejbevajba fűrésztötték' (Polonkai Mária, Polgár).

Végül a *zsannamanna* általában jelöli a különleges étket, csemegét: "Volt a lagziban mindenféle finomság, *zsannamanna*" (Pankotay Lászlóné, 48 éves, Egyek, Hajdú-Bihar m.); "Nem ehetünk minden nap *zsannamannát*" (Nagy Sándorné, Csökmő); "Mit főztél? *Zsannamannát!*" (Dobosné Rácz Katalin 38 éves, Hajdúdorog). Így szerepel a főleg lakodalmakban gyakran énekelt dalban is: "Julcsa, ha kimegyen a piacra | kiskosarát a karjára (jobb karjára) ráakasztja | lesz is abban *zsannamanna*, csokoládé | Julcsa, sose leszek a magáé".

E népszerű kis dal, amelyet egyébként ismeretlen szerzőjének tartanak (pl. Betli-duó CD lemeze, Hungaroton, 1989), sokat segített a *zsannamanna* szó terjesztésében. Többen azok közül, akiket megkérdeztem, a szónak csak ezt az előfordulását említették. A *zsannamanna* országosan ismert szóvá azonban nem vált. (Ezt az ország különböző részeiről származó egyetemi hallgatókon magam is lemértem.) Hogy a dalban is sokak számára érthetetlennek hat, mutatja a különböző vidékeken helyette énekelt többféle variáció. Az újabbak közül való az említett CD lemezen hangzó *hannamanna* (ezt az adatot Tatai Lászlónak köszönöm), de ismerősök és egyetemi hallgatók körében ilyen változatokat gyűjtöttem össze: *annamanna*, *szannamanna*, *sannamanna*, sőt *füge*, *manna*; *füge*, *narancs*.

Más jelentésben s más összefüggésben a szót az említett vidékeken tudtommal nem használják. Közölt példáim az ÚMTsz. cédulaanyagában a *zsannamanna*¹ címszó alatt levő két példát egészítik ki. Ugyanitt a *zsannamanna*² 1. *szennamanna* címszóból kitűnik azonban, hogy a *zsannamanna* gyógyhatású szert, orvosságot is jelölhet vagy jelölhetett, s a szó alakja más is lehet: *szénamanna* 'szennalevél mannával, Folia Sennae cum Manna' (Alföld, MNy. 14:100), *zsannamanna* 'mannás szennalevél' (Békés), *zsannamanna* 'szennalevél' (Nagyszalonta, Nyr. 44: 363) *zsannamanna* 'hideglelés elleni orvosság' (Nyíregyháza).

A *zsannamannát* használói általában a *manna* játékos változatának érzékelik, s az 'ennivaló finomság, csemege' jelentést a kü-

lönleges étékként közismert bibliai mannához kapcsolják. Nyírmi-hálydi adatközlőm a *zsannát* mazsolának, a *mannát* málnának értelmezi (vö. a SzamSz. *manna* l. 'málna' adatával). Mindezek a magyarázatok a népetimológia körébe tartoznak. A szó tényleges eredetére a fenti értelmezések világítanak rá: gyógyhatású szerként, orvosságként mannás szennalevelet jelöl. Alakilag tehát eredendően a *szenna* és a *manna* összetételéről van szó, amint az ÚMTsz. cédu-laanyagának rekonstruált címszava, a *szennamanna* helyesen mutatja. A jelentések összefüggését pedig sejteti VISKI KÁROLYNAK az a megjegyzése, amely szerint a 'képzeletbeli ennivaló' értelmű *zsanna-manna* "komolyan értve: szennalevél" (Nyr. 44: 363).

A szennacserje levelét, illetve termését, az ún. anyaleveleket, valamint a mannát régtől fogva alkalmazták gyógyászati célokra Magyarországon is. A szennát MELIUS JUHÁSZ PÉTER Herbáriumja ajánlja először 1578-ban (l. TESz. *szenna* a.), s elsősorban hashajtó hatása révén folyamatosan a közismert gyógynövények közé számított. Általánosan használt voltát például népnyelvi, népetimológiától is formált adatok szintén igazolják: *szénafólia*, *szénalevél* (MNY. 14: 10), *szenes-víz* 'szennás víz, szennalevélforrázat' (MTsz.). A manna a köztudatban leginkább a bibliai 'égből hullott eledel' neve, az ÉrtSz. és az ÉKsz. szerint azonban emellett jelölheti — ahogy több más nyelvben is — némely növény édes váladékát, valamint a harmatkása magvát. A harmatkása ugyan többé-kevésbé szintén ismert növény volt a magyar nép körében (vö. GUNDA: *Agria*. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. XXIV, 172; BALLASSA: *In: Történelem régészet, néprajz*. Szerk. Újváry Zoltán. Debrecen, 1991. 147-57), esetünkben azonban a *manna* nem ezt jelenti, hanem az orvosi célra használt mannát, az ún. mannakőrís (*Fraxinus ornus*) beszárított, édes ízű nedvét. Ezt hashajtóként 1560-ból említi először (l. TESz. *manna* a.), s hogy századokon át szolgált erre a célra, mutatja például, hogy egy gyerekeknek készült természetoktató könyvben (RAFF GYÖRGY *Természet Historiája* gyermekek számára. A kor kívánatához alkalmazva kijavította STĀNCICS MIHÁLY. Harmadik, kitisztázott kiadás. Pesten, 1846. 32; Reprint. Bp., 1986) is olvashatunk róla: "Nálunk ... csak mint orvosságot úgy veszik be hashajtónak", míg olyan országokban, ahol bőven terem, a mannát cukor helyett főzéshez, sütéshez is használják. Mind a szennát, mind a mannát ismerteti már a Magyar gyógyszerkönyv 1. kiadása (Pest, 1871. 280, 394), majd az utána következők is. A mannával kevert szennafőzetből készült hashajtószernek két változatát is megtaláljuk a Magyar gyógyszerkönyvben, s megvolt nyilván a patikai forgalomban is: *Infusum Sennae compositum*: Mannás szennaforrázat (3. kiad, Bp., 1909. 145; 4. kiad. Bp., 1934. 190), *Syrupus mannatus*: Mannaszörp (4. kiad. 317).

Szavunk története szempontjából figyelemre méltó, hogy a manna íze a mézéhez hasonló, s mint enyhe hashajtót régebben gyakran használták a gyermekgyógyászatban (vö. RÁPÓTI-ROMVÁRY: Gyógyító növények. 10. kiad. Bp., 1991. 320; Dr. KÉRY ÁGNES: Mit gyógyít a svédcepp? h. n. 1991. 71). Ennek emléke lehet például a SzegSz. *mannasztaft* 'csecsemőnek való hashajtó' címszava.

A *szennamanna* összetétel eredetileg tehát hashajtószert jelölhetett. A jelentés megváltozása két mozzanatból indulhatott ki. Egyrészt ezt az édeskés ízű keveréket a gyerekekkel feltehetőleg finomságként igyekeztek elfogadtatni. A gyógyszereket közismerten gyakran ízesítik a gyerekek számára, hogy szívesebben bevegyék. Másrészt pedig a használat közben a mannának nem az orvosi, hanem a közismertebb 'bibliai különleges éték', illetve az ebből származó 'különleges ennivaló' jelentése tudatosulhatott a beszélőkben. Az elnevezést így bizonyos helyzetekben átvihették olyan ennivaló jelölésére, amit finomságként igyekeztek feltüntetni vagy valóban az is volt. A gyógyszerkeverék neve a finom étkek általánosabb jelölőjévé válhatott. Különösen szükséges az étel ízletességét bizonygatni, ha a gyerek válogató, hiszen vele szinte úgy kell "bevetetni" az ennivalót is, mint az orvosságot, s csak akkor hajlandó valamit elfogadni, ha az a fogára való falatnak tűnik. Mivel ebben az összefüggésben a szó kissé csúfolódó, gúnyos hangulatú, az is elképzelhető, hogy ilyenkor sokszor még az eredeti jelentése is érezhető volt, s bizonyos fenyegetésként hatott.

A szó alakja közben módosult: az előtag hangrendi kiegyenlítődéssel, illetve szóeleji zöngésüléssel — amely az *s*-ező kiejtésű formából indulhatott ki — az ikerszókéhoz hasonló, játékosabb hangzásúvá vált. Ebben bizonyára szerepet játszott egyfajta érzelmi töltet megnyilvánulása: azé a kedveskedő igyekezeté, amellyel elfogadhatóbbá próbálták tenni a gyerekeknek a gyógyszert (ahogy például kedvesen csak szurinak becézik ma az injekciót), majd a nemszeretem ételt. Az előtag alakjának s jelentésének elhomályosulásával pedig a *zsannamanna* mellérendelő összetétel *zsannamanna* ikerszóvá értékelődött át. Bár jelentésének alakulását tulajdonképpen népetimológia: a bibliai mannával való asszociáció határozta meg, sajátos eredetének nyomait őrzi mégis abban, hogy általában édességre, gyakran gyerekekkel kapcsolatban használják.

A *zsannamanna* szó az orvosi latinból származó, s a népi nyelvhasználatba került latin jövevényszavaink (vö. RELL LAJOS: Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvárt, 1898) számát gazdagítja.

M. NAGY ILONA